

HANS-LUKAS KIESER • **Talat Paşa**

HANS-LUKAS KIESER Osmanlı'nın son dönemleri ile Osmanlı sonrası'nın yerel, bölgesel ve küresel boyutları üzerine uzmanlaşan bir tarihçi ve Newcastle, Avustralya ve Zürich üniversitelerinde modern tarih profesörüdür. 2005'ten 2015'e kadar Basel'deki İsviçre-Türkiye Araştırmalar Derneği'ne başkanlık yapmıştır. *World War I and the End of the Ottomans* (2015), *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East* (2010), *Vorkämpfer der "neuen Türkei"* (2005, Türkçede: *Türklüğe İhtida*, 2008, İletişim Yayınları), *Turkey Beyond Nationalism* (2005), *Der verpasste Friede* (2000, Türkçede: *İskalanmış Barış*, (2005, 5. baskı 2018, İletişim Yayınları) ve *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah* (2002, 3. baskı 2014) yayınları arasındadır. Halen Lozan Konferansı ve Antlaşması'nın tarihi üzerine çalışmaktadır.

Talaat Pasha. Father of Modern Turkey, Architect of Genocide

© 2018 Hans-Lukas Kieser

İletişim Yayınları 2998 • Tarih Dizisi 151

ISBN-13: 978-975-05-3062-3

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Talat Paşa, 1910

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HANS-LUKAS KIESER

Talat Paşa

İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı

Talaat Pasha

Father of Modern Turkey, Architect of Genocide

ÇEVİREN *Ayten Alkan*

İÇİNDEKİLER

<i>TEŞEKKÜR</i>	9
<i>TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ</i>	11
ÖNSÖZ	15
1 İSTANBUL, 1915: BİR İMPARATORLUĞA ÖNDERLİK EDEN BİR DEVRİMCİ	21
Bir davayla evli.....	21
“İlk bakışta, bu berrak bir zihin” (Nisan 1915).....	25
Endişeli fakat formunun zirvesinde: Suç ortaklığına doğru.....	31
Almanya’ya yaslanmak.....	36
“Halk bahçe, biz bahçıvanız”.....	40
“Devrimci devlet adamlığı”, emperyal yönelim: Bir prototip.....	44
Osmanlı sonrası yüzyılı kat etmek.....	48
2 VATANPERVER İSYAN VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD’E KARŞI OLUŞTURULAN ŞEBEKE	53
Avrupa Türkiye’sindeki Edirne’den, 1870’ler.....	55
Selânik’e sürgün.....	58
Selânik’te ve Selânik haricinde komplocu örgütlenme.....	62
1908 devrimine giden yolda Talat’ın öncülüğü.....	65
Nâzım’ın ve Dr. Bahaeddin Şakir’in gölgesi altında.....	69

3	BİR KOMİTEÇİ VE PARLAMENTARİZMİN GÜÇLÜKLERİ	
	(1908-1911).....	75
	Osmanlı baharı.....	78
	Karşı-devrime karşı: Merkez Komite'nin güçlendirilmesi.....	81
	Gizli siyasetten yarı-kamusal siyasete: Bir nâzır olarak Talat.....	85
	Düşünceli, huzursuz, çökkün: Talat ve Osmanlı'nın geleceği krizde.....	91
	Yeni bir arkadaş: Mesihçi Türkçülüğün peygamberi Ziya Gökalp.....	104
4	SAVAŞA MEYİL VE DİKTATORYAL İTC İKTİDARI	
	(1911-1914).....	113
	İTC'nin krizleri, düşüşü ve radikal yeniden yapılandırma.....	115
	Savaşa meyilli, intikamcı, yüksek riskli:	
	Talat İTC'yi düştüğü yerden kaldırıyor.....	123
	Darbe, Ocak 1913.....	130
	İmparatorluğun kontrolü devrimcilerde.....	135
	Edirne, 1913: Komite hâkimiyetindeki ilk başarı.....	140
	Ermeni meselesi karşısında samimiyet sınavı.....	148
	Avrupa reformların müzakeresine arka çıkıyor.....	153
	Tuhaf bahar, 1914: Reform ve barış mı, savaş ve yıkım mı?.....	160
	Rumların tehciri: Yıkıcı bir başarı.....	167
5	TOPYEKÛN SAVAŞ KUMARI,	
	İÇERİDE YIKIM, TARAFLI ULUS İNŞASI	175
	Avrupa savaşı: Doğu sorununun “sonu ya da intikamı” mı?.....	179
	Turan'ın hatırına, Alman vesayetiyle: Reform yerine saldırı.....	188
	Doğu'yu kutuplaştırmak ve yeni bir çerçeveye oturtmak.....	194
	Savaştan duyulan memnuniyet, güç temerküzü:	
	Talat'ın diktatoryal idaresine doğru.....	200
	Yenilgiyle çökkün, Gelibolu'yla canlı.....	208
	Olağanüstü başarı: “Artık bir Ermeni sorunu yok”.....	219
	Doğu'da Hıristiyan karşıtı kuvvetleri idare etmek / yansıtmak.....	232
	Asimilasyon, talan, imha ve ulus inşasına önderlik.....	241
	Muzaffer, Nuh, ulusal baba: Görkemli ve zehirleyici.....	257
	Talat, Filistin ve siyonizm.....	272
6	ZAFER VE DÜŞÜŞ, YALANLAR VE ZORLUKLARI YENME GÜCÜ	
	(1917-1921 VE SONRASI).....	291
	Sadrazam Talat Paşa'nın “Yeni Türkiye”si.....	295
	Cürekâr devrimciler, başı dertte Wilhelmciler.....	304

Sendeleyen İngiliz idaresi: Muhalefet matrisi.....	315
Emperyalizmler ütopya ve distopyayla karşılaşıyor: Sykes-Picot, Balfour, Brest-Litovsk.....	323
İstanbul'da inkâr içinde geçen bir yazdan Berlin'de hakikate ve istifa.....	337
Almanya'ya iltica: Mücadeleye devam.....	347
Devrimcilerin liberalizm karşıtı enternasyonalı.....	358
Ölüm ve Almanya'yla Türkiye'de ölümden sonraki hayat.....	365
Talat'ın uzun ömürlü güçlü gölgesi.....	372
SONSÖZ.....	383
KAYNAKÇA.....	387
DİZİN.....	397

TEŞEKKÜR

İlk olarak, birçok teşekkürü ifade etmekten mutluluk duyuyorum.

Bu çalışma farklı dillerdeki birçok arşivden çıkarılmış çeşitli kaynaklardan beslendi. Serhat Bozkurt, Dikran Kaligian, Martina Narman-Berli, Raymond Kévorkian, Mehmet Polatel, Ozan Özavcı, Thomas Schmutz ve Vahé Tachjian'ın araştırma asistanları olarak mükemmelen üstlendikleri rol, Osmanlı, Ermeni, Alman, Avusturya, İngiliz ve İsrail arşivlerinden elde ettiğim verileri verimli bir şekilde işlememi mümkün kıldı.

Çalışmanın başlardaki aşamalarında, İstanbul'daki Anadolu Kültür Vakfı'ndan Osman Kavala'nın desteği, araştırmaya başarılı bir başlangıç yapabilmemde kritik önem taşıdı. (Olağanüstü bir arkadaş ve hayırsever olan Kavala, 2017'nin sonlarına tekabül eden bugünlerde, Erdoğan'ın Türkiye'sinde, herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin tutuklu bulunuyor.) Daha sonraki aşamalarda, Avustralya Araştırma Kurulu'nun desteklediği bir araştırmacı olarak, Avustralya-Newcastle Üniversitesi Şiddetin Tarihi Merkezi'nde, araştırmam için sunulan cömert imkânlarla sahip oldum ve Newcastle'daki tarihçilerin sunduğu cömert, dinamik çevreden faydalanarak *Talat Paşa* çalışmamın ayrıntılarına indim.

Bu analizin biçimlendiği uzun yıllar zarfında, seminerlerimde öğrencilerimin, konuşmalarımın dinleyicilerin ve katıldığım konferanslarda katılımcıların tartışmalarından yararlandım. Basel ve özellikle de Zürih üniversitelerinde, meslektaşarımla birlikte, "Osmanlı tufanı" (Osmanlı İmparatorluğu'nun, Talat Paşa'nın da müstesna bir role sahip olduğu, belirleyici önemdeki son on yılı) hakkında birçok atölye ve konferans düzenledim. Bu ortak çalışmalar büyük ölçüde İsviçre Ulusal Araştırma Kurumu, kıs-

men de Newcastle Üniversitesi tarafından desteklendi. On beş yıldan fazla bir süre boyunca ders verdiğim Zürih Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde görev yapan destekleyici ekibe, bilhassa Fatima Leine ve Barbara Welter Thaler'e, ayrıca Basel Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Müdürü Maurus Reinkowski'ye teşekkür ederim.

Princeton Üniversitesi Press'in isimlerini bilmediğim hakemlerinden gelen zenginleştirici değerlendirmelerinin yanı sıra, tarihçi meslektaşım Margaret L. Anderson, Newcastle'daki Şiddetin Tarihi Merkezi Müdürü Philip Dwyer, Ermeni Soykırımı çalışmalarının Türkiye'deki öncüsü ve yardımsever arkadaşım Taner Akçam, doktora öğrencim Thomas Schmutz, felsefeden meslektaşım Markus Stepanians (Bern Üniversitesi), Ronald G. Suny, Ümit Kurt ve Johannes Houwink ten Cate'in görüşlerinden faydalandım. Princeton Üniversitesi Press'te harika bir ekiple ve son derece destekleyici bir editör olan Brigitta van Rheinberg'le çalışma ayrışma ayrıcalığına sahip oldum. Kartografım Shane Kelley'e, redaktörüm Cathy Slovensky'ye, yapım editörüm Mark Bellis'e ve yardımcı editör Amanda Peery'ye içtenlikle teşekkür ederim.

Bu kitabı, Türkiye'deki siyasi örüntülerden etkilense de bu etkiler karşısında direncini yitirmeyenlere adıyorum. Söz konusu örüntülerin izi geriye doğru, 20. yüzyıldaki ilk tek parti rejiminin itici gücü ve mimarı olan Talat Paşa'ya kadar sürülebilir.

Bu kitabı ikinci olarak da aileme adıyorum. Eşim ve oğullarım, talepkâr bir tarihsel araştırmaya gömülmenin ancak gündelik hayata, bugüne ve geleceğe gereken özeni göstermekle mümkün olacağını bana anımsattılar.

Bu çalışmanın iyi bir biçimde nihayete ermesine katkıda bulunan ve beni destekleyen herkese en kalpten şükranlarımı sunuyorum.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Talat Paşa'ya dair bir siyasi özgeçmiş kaleme almak, şu ya da bu vakayla ilgili fikirlerin yer yer farklılaşabileceği bir mesele üzerinde çalışmaktan çok daha fazlasıdır. Talat'ın ve dava arkadaşlarının izleyen bir sonraki yüz yıl boyunca Türkiye'nin takip edeceği rotayı nasıl belirledikleri buradaki tartışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. İşte bu noktada, yani Türkiye'de Talat'ın ve mirasının değerlendirilmesi hususunda, insanlar esastan farklı yönlerde hareket etmekte ve siyasi zihniyetleri de bu istikametlerle uyumlu olarak kendini açık etmektedir.

Talat, İttihat ve Terakki'nin azametli parti lideri ve Balkan Savaşları sırasında kurulan diktatoryal tek parti rejiminin önde gelen nâzırıydı. Bu vaziyet beş yıl öncesiyile, yani görelî olarak demokratik bir hareketliliğin yaşandığı 1908'le keskin bir tezat oluşturmaktaydı. Nitekim o tarihte, anayasal idarenin inşası için, Osmanlı Türkiye'sinin çeşitli etnik ve dinî gruplarının işbirliği, bilhassa da Türklerle Ermeniler arasında ittifak ilan edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yarısında, kudretli dahiliye nâzırı takipçilerinin nezdinde Anadolu'daki Ermeni mevcudiyetini ve faillliğini başarıyla imha eden kişi mertebesine yükseldi. İkinci yarıdaysa sadrazamlık makamına yükseldi ve birkaç yıl sonra Atatürk'ün daha radikal bir biçimde hayata geçireceği reformlara girişti.

Talat Paşa, imparatorluk Türkiye'sinin yenilgisini müteakip, İstanbul'daki Osmanlı sonrası adaletten kaçıp Türkiye'nin sabık müttefiki Almanya'ya, dostlarının arasına sığındı. Mart 1921'de Berlin'de intikamcı bir Ermeni tarafından öldürüldü. Gerek partiden dava arkadaşları, gerek genel olarak Almanya, İstanbul ve Ankara'daki ulusalcılar, müteveffanın devlete ve millete

olağanüstü sadakatini sitayişle andılar. Enver Paşa ya da Bahaeddin Şakir gibi diğer İttihatçı üst-düzyer liderlerin aksine, Talat, Kemal Atatürk ve diğer cumhuriyetçi seçkinler tarafından, hemen hemen hiçbir zaman reddedilmedi. Bilakis, birçokları, cumhuriyetin büyük ölçüde Talat'ın omuzları üzerinde yükseldiğinin pekâlâ ayırdındaydı.

Bu kitabın öne sürdüğü üzere, Talat, Anadolu'da Türk ulus-devleti haline gelecek oluşumu inşa eden ilk kişiydi. Nihai kurucu Kemal Atatürk, kadro ve merkezî kavramlar söz konusu olduğunda, alenen onun siyasi mirasçısıydı. Kemal Atatürk, artık sürdürülebilir olmayan imparatorluk milliyetçiliğini ve emperyal İslâm anlayışını terk etmiş olmakla beraber, bir yandan sarsıntılı, bir yandan da kataliz niteliği taşıyan savaş yılları zarfında Talat'ın halihazırda büyük ölçüde halletmiş olduğu bir meseleyi nihayete erdirdi: Anadolu'yu gerek nüfus açısından, gerekse iktisadi ve siyasi açıdan son derecede merkezileşmiş bir *Türk Yurdu*, tartışmasız bir Türk-Müslüman hâkimiyetinin mekânı haline getirmek. 1918'e kadar Talat'ın partisinin bir mensubu olan Kemal Paşa'nın Talat'la tanışıklığı yakındandı; Almanya sürgünündeki eski sadrazam ortak ulusal davamın eylemcilerinden biri haline geldikten sonra kendisiyle kapsamlı olarak yazıştı da. 1908 devriminden önceki yıllarda Talat Bey, Selânik'te etkili bir *komitacı* olarak faaliyetlerde bulunmuş, maharetle şebekeler oluşturmuştu.

Talat'ın büyük bir devlet adamı, bir Türk vatanperveri ve ortak ulusal eserin bir öncüsü olduğuna dair siyasi seçkinlerin olumlu fikir birliği, Atatürk'ün ölümünün ardından yoğunlaştı. Naaşı, 1943'te, İnönü ve Hitler hükümetlerinin ortak girişimiyle, Berlin'den İstanbul'a gururla taşınıp Abide-i Hürriyet Anıtı'nın yakınına gömüldü: Böylece, Kemalistlerle eski İttihatçılar ayan beyan yan yana getiriliyordu. Bunun öncesinde iki grup arasındaki devamlılığın üstü büyük ölçüde kapatılmıştı. Talat Paşa'nın anıları, cenazesinin ülkeye geri getirilmesi ve vatanperver mirasının tezahüratla ilan edilmesinden hemen sonra, 1910'larda Talat'a yakından ahbaplık ve sözcülük etmiş olan Hüseyin Cahid Yalçın tarafından yayımlandı. O vakit bu vakit, onun ve diğer İttihatçıların anıları Türkiye'de düzenli olarak yayımlanmaya ve geniş kesimler tarafından okunmaya devam ediyor. Dolayısıyla, Talat bahsinde, sadece 1910'ların önde gelen bir siyasetçisinden değil, aynı zamanda Türkiye'nin tarihî-siyasi kültüründe varlığını sürdüren, şekillendirici bir mirastan söz ediyoruz.

İlginçtir ki, yaklaşık bir yüz yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerindeki en güçlü figürü ele alan, uluslararası bilimsel standartlara uygun tek bir biyografi dahi yoktu. Bu yeni biyografi, *komitacı*, parti lideri ve nâzır Talat'ın Türkiye'yi nasıl derinden şekillendirdiğini ve bunu kendi tarihsel bağlamında hangi suretlerde gerçekleştirdiğini belgelendiriyor. Bu-

nunla beraber, o ve takipçilerinin Anadolu'yu bir *Türk Yurdu*'na dönüştürmekteki muvaffakiyetleri, ziyadesiyle sorunlu bir mirasla gölgelenmeye devam ediyor: Soykırım, inkâr, hukukun suistimali ve kamusal tarihin çarpıtılması. Varlığını kuşaklar boyunca sürdüren bu gölge, Osmanlı sonrası Türkiye'de demokrasinin ve anayasal idarenin köklenmesine engel teşkil etti. Partizan, şahıs merkezli otoriter yapılar, bu yapıların serpilmesine el veren krizlerle el ele var oldu. Halefi olan liderler, "Talatlar"dan miras alınan örneklere bağımlı kaldılar: Milli-dinî pathosa ve hasımların komplocu tasvirine hamaset ve bir azamet retoriği eşlik edegeldi.

Elinizdeki kitap, 2018'de Princeton University Press tarafından yayımlanan orijinal versiyonun çok az genişletilmiş ve gözden geçirilmiş tercümesi. Tarihyazımında hakikat ölçütü titiz, berrak ve eleştirel bir yaklaşımı gerektirir. Kaynak, tutarlılık ve kanıt mecburiyeti epey hacimli, sağlamca belgelen-dirilmiş bir çalışmayı işaret eder. Böylesi bir kitap, hem çevirmen hem de yayınevi açısından kayda değer bir gayret anlamına gelir. Bu sebeple, yetenekli çevirmen Ayten Alkan'a ve nitelikli cesur yayınevi İletişim'e kalpten gelen teşekkürlerimi sunarım. İletişim, daha önce de kitaplarımı yayımladı: *İskalanmış Barış* (2005) ve *Türklüğe İhtida* (2008). 2000'lerin başlarında bu konuyu düşünmeye başlamış olsam da birçok faktör beni bir Talat biyografisi kaleme almaktan alıkoymuştu. İnsanlığın karanlık veçheleriyle yüzleşmek tüketici bir iş. Her koşulda, aydınlık, barışçıl ve müreffeh taraflarıyla ilgilenmeye daha meyilliyiz: Uzun vadede bir devlet idaresinin nasıl serpiştiğiyle. Aynı zamanda, *İskalanmış Barış*'ta da olduğu gibi, hâkim grupların ve metropollerin ötesindeki insani karşılaşmalar ve deneyimleri araştırmaya meraklı oldum.

Bununla beraber, Osmanlı sonrası devlet idaresinin inşası üzerine araştırma yapmak, bölgesel güçlerle etkileşim içindeki merkezî oyuncuların dikkatle incelenmesini de içermelidir. Aynı ayrı oyuncuların kırılma noktalarını saptamak kritik önem taşır: Aktörler, belirleyici anlarda, zekice kotarılmış barışçıl reformlara götürebilecek zahmetli müzakerelerden kaçınmak için neden ve nasıl şiddete ve savaşa kucak açmışlardır? Her üç kitabım da 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar kamusal şiddetin ve siyasi baskının devamlılığını, etkili, eşitlikçi ve hukuk temelli toplumsal sözleşmeler üzerinde uzlaşma başarısızlığının bir neticesi olarak görmektedir. Bununla beraber, kitaplarım, temel modern sosyal uzlaşıları müzakere etmenin hiçbir yerde Doğru Akdeniz coğrafyasında olduğu denli zorluklarla dolu olmadığını da kabul eder: Burada, etno-dinsel seferberlik hâlâ siyaseti belirlemekte ve tarihsel hak iddiaları, tek tanrılı dinlerin eskatolojik kehanetleriyle buluşmaktadır.

Tarihî araştırma, bir insan bilimleri disiplini-dir. Bu itibarla, doğruluk ile sağlamca belgelen-dirilmiş, metotlu bir tarihyazımına bağlı kalmalıdır. İnsan onurunu ilgilendiren değerleri, mesleğin icrasına kurban edemez, olsa olsa

bu değerleri mesleğin parçası kılar. Entelektüel ve manevi açılardan, kendini ve anlatusını, imparatorluk, ulus, ırk, din ya da herhangi bir ideoloji gibi sözümona daha üstün güçlere tabi kılmayı reddeder. Böylelikle para, güç ya da fikirlerin hizmetinde olan bir tarihyazımıyla zıtlık içindedir. Tarihçilerin sunabilecekleri en iyi şey; üzerinde derinlemesine düşünölmüş, itinalı, sarih, eleştirel, soyut düşüncelerle değil insanlardan edinilmiş bilgilerle güçlendirilen bir anlatıya kavuşturulmuş araştırmadır. Tarihçiler yargıç değildir. Bununla beraber, –mahkemeler ve diplomasi de dahil olmak üzere kurumların geçiş dönemi kararlarınca gayri-adilane bir biçimde kapatılmış ya da reddedilmiş olabilecek– ikna edici düşünce, hakikat ve gerçeklik alanları açarlar. Tarihçiler ancak cansiperane bir biçimde işlerini yaptıktan sonradır ki, İbn-i Haldun’la birlikte, “Allah bilir, siz bilemezsiniz,” diyebilirler.

ÖNSÖZ

Mehmed Talat (1874-1921) kimdi ve neden onu Türk ulus-devletinin Kemal Atatürk'ten de önceki, ilk kurucusu olarak görmeliyiz?

Osmanlı İmparatorluğu'nun son güçlü baş veziri olan Talat, aynı zamanda, bir yeraltı örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) başını çeken bir partizandı. Faaliyetlerini İTC'nin gizli Merkez Komitesi aracılığıyla sürdürdü. Bunu yukarıdan aşağıya değil, imparatorluk vilayetlerindeki işbirlikçi ajanlar ile parti ve devlet mensuplarının oluşturduğu ağlar aracılığıyla, canlı bir aktarma merkezi rolü üstlenerek yaptı. Komite ve vilayetlerdeki güçlerle müttefik olarak 1915 soykırımının mimarlığını yapan Talat, imparatorluğun diğer Türk-olmayan kesimleriyle birlikte Küçük Asya'nın nüfus mühendisliğine öncülük yaparken, modernist-ulusalcı reformlara da önyak oldu.

Böylelikle Osmanlı sonrası Türk ulusalcı politikasının kurucu babası haline geldi. Merkez Komitesi'nin etkili ismi ve arkadaşı Ziya Gökalp tarafından çerçevesi çizilen yeni mesihçi milliyetçiliğin (Turancılık olarak da adlandırılan Müslüman Pantürkizmi) unsurlarını işlevselleştirmek suretiyle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı boyunca gücü tahkim etti. Gökalp'in açıkça emperyal ve siyaseten Müslüman olan 1910'lardaki milliyetçiliği, daha sonra Kemalistler ve –Gökalp'in manevi çocuğu olan– Atatürk tarafından uyarlanan çeşitlemesiyle karşıtlık arz ediyordu.

Talat, 19. yüzyıl sonlarının insanlık için yeni bir geleceğe inanmaya başlayan, derinlemesine çözümlerinde ve yöntemlerinde olduğu kadar gelecek öngörüsünde de yanılan sosyalist devrimcilerinden değil, imparatorluk ve ulusu saplantı haline getirmiş, 20. yüzyıl Avrupa'sında tasavvur edilen

aşırı sağda temel referanslarını bulan bir devrimciydi. 1915 yılında Osmanlı sosyal dokusunun nihai imhasına bu ruhla öncülük yaptı. Emperyal hedeflerinin önüne geçilmiş olsa da Küçük Asya’da sınırsız bir Türk egemenliğinin ve Türk ulusal yurdunun tesisine giden yolu hazırlamıştı. Bu kitap, 1910’lar boyunca üçlü bir Jön Türk erki varsayan ve daha geniş bir Avrupa coğrafyası içindeki Osmanlı aktörlerini marjinalleştiren geleneksel bakış açısını tasahih ediyor. Bu aktörlere failliklerini teslim ediyor, 1910’ların başlarındaki Osmanlı başkenti İstanbul’unu bir diplomatik üs olarak yeniden inşa ediyor ve Talat’ın politikasının uzun erimli etkilerine ışık tutuyor. Winston Churchill’in yaşıtı ve 1910’dan itibaren de tanıştığı olan Talat, Britanya İmparatorluğu’yla mücadele içinde geçen bir karşılıklı meydan okuma sürecindeki Türk-İslâm gücünü temsil ediyordu.

Siyasî düşünce ile yönetme tarzlarının öne çıkan örüntülerinde olduğu kadar Türkiye’de ve Türkiye dışında pek çok caddenin, okulun ve caminin isminde Talat’ın mirası varlığını duyurmakla beraber, bugüne değin akademik bir biyografisi hazırlanmadı.¹ Talat Paşa, modern 20. yüzyıl Ortadoğu’sunun mükemmel bir “politik hayvan” örneğiydi. Bugünün Türkiye’sindeki hayranlarının gözünde ve 20. yüzyıl boyunca, büyük bir devlet adamı, becerikli bir devrimci, ileri görüşlü bir kurucu babaydı. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı’ndan sağ çıkan Osmanlı Hıristiyanları için, her şeyden önce, büyük bir yıkım, mülksüzleştirme ve imhanın örgütleyicisiydi. Bu, kısmen Kürtler için de geçerlidir. Kemal Atatürk “Talat’ın sorumluluğundaydı.”²

Osmanlı İmparatorluğu ile başkenti İstanbul’a içeriden bir bakış sunan bu biyografi, Mehmed Talat’ı, 20. yüzyıl tarihinin, gelecek on yılların akışını belirleyen çok önemli bir siyasi figür olarak ortaya koyuyor. O, Osmanlı İmparatorluğu’nun son güçlü lideriydi. Talat ve arkadaşları, devleti ve toplumu içeriden ve dehşet verici bir biçimde devrime tabi tuttular ve böylelikle, o zamana değin çok-dinlilik esasında varlığını devam ettirmiş siyaset ve toplumsal hayata ilişkin Osmanlı geleneğini büyük ölçüde kesintiye uğrattılar. Küçük Asya’nın (Anadolu), Irak ve Lübnan ile Filistin de içinde olmak üzere Suriye’nin hâlâ Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası olduğu 1910’ların Or-

- 1 Batı dillerindeyse hiçbir biyografiye rastlanmıyor. Türkçede yayımlanmış iki biyografi ilginç kavrayışlar sunsa da eleştirel mesafeden ve zarurî kaynak çeşitliliğinden yoksun: Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa, 1874-1921: Siyasî hayatı ve icraatı* (Ankara: TTK, 2005); Tefik Çandar, *Talat Paşa: Bir örgüt ustasının yaşamöyküsü* (İstanbul: İmge, 2001 [1983]). Bunlardan ikincisi, “İTC şebekesinin şefi”nin cazibesine kapılanları yanıstıyor ve kaynaklara herhangi bir atıfta bulunmuyor. İlki, Osmanlı kaynaklarına verdiği referanslarla güvenilir bilgiler sunmakla beraber, ziyadesiyle devlet-merkezli. Bilhassa 1913-1918 yıllarına dair farklı bakış açılarına yer vermiyor.
- 2 Ernst Jäckh, *Rising Crescent: Turkey Yesterday, Today, and Tomorrow* (New York: Farrar & Rinehart, 1944, s. 90) [*Yükselen Hilal: Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Türkiye’nin Dünü, Bugünü, Yarını*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yayınları, İstanbul, 1999].

tadoğu'sunun en etkili yöneticisi olan Talat, 20. yüzyılın ilk tek-parti tecrübesine de öncülük etti.

Şekli olarak hâlâ bir halife sultan tarafından yönetilen, tehdit altındaki bir devletin dizginlerini eline aldı. Kendi halinde, bir başına duran bir diktatör değildi, kadir-i mutlak da değildi: Talat, devleti, İslâm'ı ve Türkleri korumaya sadakatle adanmış komplocu bir komitenin içinde faaliyet gösteriyordu. İletişimi idare etmekte, hizipler arasında denge kurmakta, kendisi sivil olmakla beraber genç subaylarla iyi geçinmekte başarılıydı.

Jön Türk önderliğini devamlılığa sahip bir üçler erki olarak gören yerleşik bakış açısına karşı duran bu çalışma, söz konusu niteliği 1913-1914 döneminin geçici bir gruplaşması olarak değerlendiriyor (bkz. Dördüncü Bölüm, "Reformların Müzakeresi" başlığı). Bu tarihlerden sonra Talat hem iç hem dış politikada eşitler arasında birinci olmaktan daha fazlasıydı, dolayısıyla siyaseten Enver Paşa'nın üzerindeydi (bkz. aynı yer). Bu hususla ilgili akıl karışıklığı, rejimin mimarisinin ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yol veren kritik rabitelerin gözden kaçırılmasına sebep olur.³

Jön Türklerin iktidar örgütlenmesi olan İTC, 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından sultanı yönlendirdi ve onu temsili bir figür haline getirdi. Talat'ın öncülüğündeki Cemiyet 1913'te bir tek parti rejimi kurdu ve eş zamanlı olarak, Türkiye'nin yabancı etkilerden kurtulması için ulusal kurtuluş mücadelesi olarak gördüğü süreci başlattı. Buradan sarıh bir ulusal kurtuluş anlatısı doğdu. Dolayısıyla İTC, 1910'lar boyunca sosyo-politik hiyerarşilere yaklaşımında emperyal ruhu devam ettirse de Osmanlı sonrası ulus-devletinin, modern diktatoryal örüntülerle ve sultanlığın-halifelüğün önemini kaybetmesiyle dikkat çeken ilk kurucu dönemini başlattı. Bu, 1924'ün başlarında sul-

3 Konuyla ilgili bir kavrayış sunabilecek olan kaynaklar; yayımlanmış günlükler, yakın zamanda kullanıma açılmış Osmanlı devlet belgeleri ve –Alman belgeleri en önemlisi olmak üzere– dışişleri bakanlıklarıyla başka yerlerden erişilebilecek olan yabancı belgelerdir. Mevcut literatür Talat'ı olsa olsa eşitler arasında birinci olarak resmeder. 1908-1914 döneminin İTC'siyle ilgili başvuru kaynağı için bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914* (Londra: Hurst, 2010 [1. baskı 1969]). 1908'den önceki dönemle ilgili olarak bkz. M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995) ve *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001). İttihatçıların (İTC mensuplarının) ve Kemalistlerin devamlılığı ve belli veçheleri üzerine çalışmalar için bkz. Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926* (Leiden: Brill, 1984) [Milli Mücadelede İttihatçılık, çev. Nüzhet Salihoglu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003]; *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* (Londra: I. B. Tauris, 2010) ve "Young Turk Decision - Making Patterns," *Conseil scientifique pour l'étude du génocide des Arméniens, Le génocide des Arméniens* (Paris: Armand Colin, 2015), s. 15-32. Türk dış politikası üzerine yakın zamanda yayımlanmış itibarlı bir çalışma, Enver Paşa'nın siyasi önder olduğunu ileri sürmektedir; bkz. William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774* (Londra: Routledge, 2013), s. 24-30 [*Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003].

tanlık-halifelik ilga edildikten sonraki Kemalist halefler için dahi doğrudur.

Bu sebeple, elinizdeki çalışma, Cemiyet'in zihniyetini, Cemiyet politikası Osmanlı sosyal dokusunu, dolayısıyla imparatorluğu ortadan kaldırmış olmasına rağmen, "imparatorluğa taraf" ve gerçek demokrasinin önünde esaslı bir engel olarak görmektedir. Aynı doğrultuda, Talat, radikal bir ulusçuluğa yaslanan Osmanlı sonrası Türkiye'nin doğrudan doğruya atası haline gelmiştir. Önemli bir husus, Atatürk'ün selefi Talat'ın, siyasi İslâm'ın gücüne yaslanmaya devam etmiş, Kemalistler için dinsel hegemonyanın dönüşünü devamlı bir tehdit haline getirmiş olmasıdır. Bu tehdit, Kemalizm sonrası dönemde neredeyse kaçınılmazlaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki toplum tarihi ve siyasi kültür Talat'ın mirasını reddetmedi, bunun yerine, Atatürk'ün yaşam süresi boyunca devam eden bir sessizliğin ardından, 1940'lar da resmî olarak baş üstünde tuttu.

Talat, dava arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı ve cihat açmazına sürükledi. İşin aslı, bütün savaşı cihat olarak görüyordu.⁴ Küçük Asya'yı bir Türk ulusal yurduna, güncel bir sloganın dilendirdiği gibi, "Türklerin olan bir Türkiye"ye dönüştürmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı kaybedildikten ve Cemiyet de çözüldükten sonra, bilgi alan Almanlar yerinde bir tespitle, daha kısa ömürlü diğer İTC figürlerinden farklı olarak, Talat'ın "kolayca ortadan kaybolmayacak kadar güçlü" olduğunu öne sürdüler.⁵ Talat'ın gölgesi Türk ulus-devletinin, günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu tarihinde yeniden ortaya çıkmakla ve bu tarihe yerleşmekle kalmadı; bu gölge aynı zamanda Doğu ile Batı, Osmanlı-Müslüman ile Hıristiyan güçleri ve gelenekleri arasındaki modern karşılaşmalar da da varlığını devam ettiriyor. Söz konusu güncel kutuplaşma, Birinci Dünya Savaşı'na dair alternatif bir kavrayışın da esasını oluşturuyor. Bu kavrayış merkez olarak İstanbul'u alıyor ve Gelibolu'da Batı'ya karşı kazanılmış zafirin altını çiziyor.

Osmanlı başkenti bizzat savaşın bir merkezini, sebebini, etmenini oluşturur ve varlığının son on yılı zarfında Osmanlı Devleti'nin gidişatını belirlemede en fazla etkiye sahip, bu varlığa en fazla adanmış ve bu devletle en fazla özdeşleşen adam Talat'tır. Bütün kritik karar alma süreçlerine katılmıştır. O ve çevresi, etraflarındaki güçleri, zamanın ruhunu ve çağdaş iktidar sistemlerini yansıtmışlardır. Halihazırda harekete geçmiş bulunan Osmanlı kırılmasına Avrupa'yı eklemleyerek, 1910'lardaki daha büyük Avrupa'nın ya da bu

4 Mustafa Aksakal, "The Ottoman Proclamation of Jihad", Erik-Jan Zürcher, ed., *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* (Leiden: Leiden University Press, 2016), s. 64 [*Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslâm*, çev. Aysen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019].

5 Emil Ludwig, "Talaat und Enver", *Vossische Zeitung*, 26 Ekim 1918, Politisches Archiv Auswärtiges Amt (Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri), PA-AA/R 13804-4.

kitabın terminolojisiyle “daha geniş Avrupa”nın (Avrupa, Rusya ve Osmanlı dünyası) nihai yıkımını öngörmüş ve biçimlendirmişlerdir.

Talat’ın dönemi, yani Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet dönemi, bu dönemin aktör ve pozisyonlarıyla açık ve örtük özdeşleşmelerin siyasi kültürdeki sürekliliği sebebiyle, en azından toplum tarihi söz konusu olduğunda, “tarihselleştirilememe”ye devam etmektedir.⁶ Dolayısıyla, kapsamlı bir tarihselleştirmeyi amaçlayan girişimler, sağlıklı bir mesafeden bakabilmek ve Türkiye’de olduğu kadar Türkiye’yle de yeni bir gelecek tahayyülüne sahip olabilmek için önem taşımaktadır. Talat’ın anılarının 1946’daki ilk baskısının önsözü, Talat, “Türk tarihinin yetiştirdiği nadir devlet adamlarından biridir. Osmanlı sadrîâzamları arasında memleket severliği, dürüstlüğü, zekâsı ve çalışması kendisine cidden yüksek bir mevki temin etmiş olan bu Türk büyüğü, ne yazık ki o kadar sevdiği memleketinin bugünkü feyizli ve yüksek seviyesini göremeden gözlerini bu fâni dünyaya yumdu...” diye yazar.⁷ Talat’ın anıları bugüne değin birçok defa yeniden basıldı. Bunların hepsi aynı ruhu taşımaktadır. Bu durum, Türk devleti ve politikası da dahil olmak üzere pek çok kesimin, Talat’ın büyüğü ve gölgesi altında kaldığını gösterir. 1981 yılında geçen çarpıcı bir anekdot vardır: 1950-1960 arasında Türkiye’nin cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar, Talat’ın eşi Hayriye hanımı görmeye gittiğinde kendisine karşı olağanüstü bir hürmetle davranır. Sebebini soranlara, “çünkü şefimin hanımıdır,” diye yanıt verir.⁸

Bu kitabın Birinci Bölümü, Talat’ın Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında gerçekleştirdiği en dikkat çekici faaliyetleriyle açılıyor. Daha sonraki bölümlerde (bkz. İkinci-Altıncı bölümler) ayrıntılarıyla incelenecek derinlemesine analiz ve belgelere de zaman zaman atıfta bulunan bu bölüm, Talat’ın biyografisinin başlıca unsurlarına da bir giriş niteliği taşıyor. İki bölüm dışında (bkz. Üçüncü Bölüm’ün “Yeni Bir Arkadaş” başlığı ve Beşinci Bölüm’ün “Talat, Filistin ve Siyonizm” başlığı), bölümler genellikle kronolojik çizgiyi izliyor. Araştırma ve tarihyazımına dair konuların tartışılması bütün bir anlatı ve son notlara yayılmış durumda.

6 Zafer Toprak, *Türkiye’de ekonomi ve toplum (1908-1950): İttihat-Terakki ve devletçilik* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1995), s. vii.

7 *Talat Paşa’nın hatıraları*, ed. Yalçın ve Bolayır (İstanbul: Güven, 1946), s. 5-8.

8 Osmanlı sonrası Türkiye’yi oluşturan kadrolardan çoğu gibi, Celâl Bayar da Talat’ın partisinin sadık bir mensubuydu ve esasen de öyle kalmaya devam etti. Ümit Kurt, “Kuruca baba: Modern Türkiye’nin mi yoksa İttihatçıların mı babası?”, *Birikim*, Eylül 2019, s. 65.

İSTANBUL, 1915: BİR İMPARATORLUĞA ÖNDERLİK EDEN BİR DEVRİMCİ

1915 baharı. Dahiliye Nâzırı Talat Bey'in, Osmanlı başkenti İstanbul'un ya da o vakitler hâlâ tarihî ismiyle, Konstantinopolis olarak anılan şehrin Avrupa yakasındaki tarihi yarımadada bulunan, hükümetin idare merkezindeki, yani Bâb-ı Âli olarak bilinen binadaki odasına yaklaşılm.

Bir davayla evli

Talat iri yarıydı, ama şişman değildi; geniş yüzlü, siyah gözlü, kalın kaşlı ve siyah saçlı (bu saçlar 1918'de grileşecekti), geniş omuzlu, uzun boylu bir adamdı. Hem fiziksel hem de zihinsel olarak etkileyici bir figürdü. Odası geniş ve görece aydınlıktı, çalışma masasının üzerindeki birden fazla telefon bilhassa dikkat çekiciydi. Zaman zaman da emirlerini evindeki çalışma makamında bulunan telgraf vasıtasıyla verirdi. Hayriye Hanım'la evliydi, çocukları yoktu (doktorundan bir çocuğa babalık edemeyeceğini öğrenmişti; bkz. Üçüncü Bölüm, "Düşünceli, Huzursuz, Çökkün" başlığı). Lakin o daha ziyade, davasıyla sembolik bir evlilik –ya da tutkulu bir metres hayatı– yaşıyordu: Türkiye'yi yeniden kudret sahibi kılmak! Bir parça kafa karışıklığına yol açacak bir şekilde, kendisini Türk soylu bir Müslüman olarak tanıtıyordu, o, "imparatorluğun oğlu" ve vatanperver bir devrimciydi. 1915'in sonlarında Almanlara, "eski kudretimizi, eski tesirimizi yeniden kazanmalıyız," diyecekti.¹ O ve arkadaşları, kendi ifadeleriyle, "büyük bir ulusal ide-

1 Max Grunwald, "Gespräch mit Talaat Bey", *Vossische Zeitung*, 28 Aralık 1915. Kendini bu katmerli ortaya koyuş, Talat'ın, Almanya'ya gidişinden sonra yazmaya başladığı ve 1919'un sonlarında tamamladığı anılarında da mevcuttur. Esasında, Talat'ın politikalarına yönelik bir savun-

al” peşindeydiler. Bu ideal, Marx’ın ilham kaynağı olduğu sosyalizmden ya da Auguste Comte’un vaz ettiği biçimiyle evrensel pozitivizmden değil, Osmanlı’nın emperyal görkeminden ve çağdaş etno-dinsel ulusçuluktan besleniyordu.

Dolayısıyla, modern devrimleri kuramsallaştıranlar Talat’ı, emperyal yönelimli sağcı bir devrimci (ya da daha ziyade, değer-esaslı bir sağ duruştan ayırt edilmek üzere ve bu çalışmanın terminolojisi çerçevesinde sadece “devrimci”) olarak pekâlâ tanımlayabilirler. Buna karşılık, psikologlar onun iktidar bağımlısı olduğunu söyleyebilirler – belki de bu, çocuklara ve bir aileye sahip olmamanın telafisidir. 1921 yılında Berlin’de öldürülmeden sadece birkaç gün önce iktidarın, “kendisinin tanışıklık edindiği en gözde şey” olduğunu itiraf edecek ve “iyi bir şeyin çok fazlasına sahip olmak mümkün,” diye ekleyecekti.² Aşağıdan adım adım iktidara tırmanan tek baş vezirdi; yıkıcı muhalefetin bir parçasıydı, meclisin daimî mensubu haline geldi ve farklı kabinelerde nâzırlık yaptı. Mehmed Talat, baş vezirliğe “Paşa” unvanıyla ancak 1917’de terfi etmiş olsa da 1913 yazından itibaren hükümetin fiili başıydı. Bundan önce sadece “Bey”di.

Hâkimiyetini, asıl olarak komplocu bir parti örgütlenmesi olan ve Merkez Komite tarafından idare edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içindeki güçlü konumuna borçluymuştu. Cemiyet’in genel merkezi, bir yanda Bâb-ı Âli’ye, öbür yanda Aya Sofya katedrali (1453’te Konstantinopolis’in Türkler tarafından fethedilmesiyle camiye dönüştürülmüştü) ile Sultanahmet Camii’ne birkaç dakikalık yürüme mesafesinde bulunan Nur-i Osmaniye mahallesindeydi. Merkez, aynı zamanda, Talat’ın eşiyle birlikte yaşadığı, Yerebatan mahallesindeki evin bitişiğindedi. Komiteci (ya da komitacı), komplocu bir devrimci komitenin mensubuna verilen addı. İTC, başlangıçta Osmanlı tarihinin son sultanı olan II. Abdülhamid’e karşı bir muhalif güç olan Jön Türk hareketinin içindeki en önemli teşkilattı. Talat’ın davası Merkez Komite’nin davasıydı ve o, başka bir şey değilse de “halkın”, Türk ulusunun ve İslâm’ın davasını devam ettirdi.³

---

ma niteliği taşıyan bu anıların orijinal el yazmaları bugüne kalmamıştır. 1921’in sonlarında *Yeni Şark* gazetesinde kısmen yayımlanan el yazmaları, orijinal ifadelere dair bir fikir sağlar; daha sonraki yayınlar büyük ölçüde farklı ifadelerle değiştirilmiştir (ancak daha sonra yeniden orijinal haliyle basılacaktır: Talat Paşa, *Hatıralarım ve müdafaam* [İstanbul: Kaynak, 2008], s. 34). 1921’de yayımlanan versiyonun Amerikan baskısı güvenilir olmaktan çok uzaktır (Talat Pasha, “Posthumous Memoirs of Talaat Pasha”, *New York Times Current History* 15, no. 2 [Kasım 1921]).

- 2 Aubrey Herbert, *Talaat Pasha*, daktilo baskı, Somerset Heritage Center, DD.DRU 56, 5-6.
- 3 İTC’nin 1910’lardaki siyasi tarihinin görünümleri için bkz. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building*. Çağdaş askeri pratikler bağlamında komite (İTC ve Ermeni komiteleri) aktivizmine dair bir inceleme –ayaklanma ve karşı-ayaklanma– için bkz. Edward J. Erickson, *Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency* (New York: Palgrave Macmillan, 2013) [Os-

1913'te yaptıkları darbenin ardından İTC Merkez Komitesi, siyasete ve nezaretlerin tahsisine tek başına karar verdi. Komite 1908'de Jön Türk Devrimi'ni yaptığında (bkz. İkinci Bölüm, "Talat'ın Öncülüğü" ve "Gölgesi Altında" başlıkları; Üçüncü Bölüm, "Osmanlı Baharı" başlığı), siyaseti ancak kısımlar kontrol edebiliyordu. Sultan II. Abdülhamid'in müstebit idaresinin sonrasında Jön Türklerin idaresi demokrasiye daha yakın görülebilirdi. İTC o vakitler başlıca Ermeni partisi olan Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) ile ittifaka dahi gitti. Şu durumda, kamuya açık veçhesiyle, her iki grup da ortak bir hedef gütmekteydi: Anayasal bir idare tesis etmek.⁴ Merkez Komite mensubiyeti uzun süredir devam eden ve tecrübeli bir idareci olan Talat, iktidarı tek elde toplamak, politikaları uygulamaya geçirmek ve faaliyetleri örgütlemek için bu şebekelerden yararlandı. 1913 darbesini asıl olarak hazırlayan oydu; aynı şey, yine 1913'te, İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin yeniden ele geçirilmesi için de geçerlidir. Bu sonucusu, vatanperverler arasında Talat'ın ve İTC'nin büyük saygınlık kazanmasını sağlamıştır.

Edirne'deki (Osmanlı'nın Rumeli'deki eski başkenti) çocukluğundan itibaren, Talat'ın Selimiye Camii'ne duygusal bir bağı vardı (bkz. İkinci Bölüm, "Edirne'den" başlığı). 16. yüzyıl sonlarında caminin banisi olan Sultan II. Selim ("Sarhoş Selim") imparatorluğun gerileme döneminin temsilcisi olarak görülse de bu cami, geçmiş görkemi yansıtıyordu. Bununla beraber büyükbabası ve adaşı I. Selim (Yavuz), Türkler için önemli bir rol modeli oluşturmuş ve partinin bir tür koruyucu piri mertebesinde görülmüştür. Benzeri bir biçimde, çoğu Balkan kökenli olan Jön Türkler, büyük ölçüde Hıristiyan kalmış bir coğrafyada, kendilerini, "Evlad-ı Fatihan" olarak görüyorlardı.⁵ 16.

---

manlılar ve Ermeniler: Bir İsyan ve Karşı Harekatın Tarihi, çev. İbrahim Türkmen, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015]. Coğrafi olarak Marmara bölgesiyle sınırlı olmakla beraber, İTC'nin silahlı çetelerinin ve toplumsal meselelerin iç yüzünü anlayabilmek için daha fazla imkân sunan bir çalışma için, bkz. Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912-23* (Oxford: Oxford University Press, 2009) [Dertli Sahiller, Şiddet, Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1912-1923, çev. Melike Neva Şellaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015]. Osmanlı dünyasının son dönemlerine yaklaşım için, bkz. Efraim Karsh ve İnari Karsh, *Empires of Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999): Osmanlı'nın son dönem aktörlerine dair periferik, madun ve pasif anlatıları terk etmesi açısından elinizdeki biyografiyle mutabaktır fakat Osmanlı'ya dair kavrayışında noksanlıklar mevcuttur.

4 Dikran Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule, 1908-1914* (New Brunswick: Transaction, 2012); Bedross Der Matossian, *Shattered Dreams of Revolution: From Liberty to Violence in the Late Ottoman Empire* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2014) [Parçalanmış Devrim Düşleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016].

5 Bkz. İTC mensubu Emmanuil Emmanuilidis'in yüksek bir kavrayış sunan anıları, *Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları* (İstanbul: Belge, 2014), s. 100 (orijinali: Τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας [Αθήνα: Τυπογραφείον Γ.Ν. Καλλέργη, 1924]) ve İhsan S. Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)* (Ankara: TTK), s. 60.

yüzyıl başlarında atalarının Batı Anadolu ve Balkanlar'ı fethinin ardından I. Selim, Doğu Anadolu, Suriye ve Mısır'ı fethetmekle kalmamış, o dönem iç düşmanlar olarak görülen Kızılbaşlara (bugün genel olarak Aleviler diye bilinirler) karşı da savaş başlatmıştır.

Aleviler kendilerini ortodoks Sünni İslâm'la ya da emperyal İslâm'la özdeşleştirmezler, daha ziyade modern öncesi Şii İran'a yakınlık duyarlar ve aynı zamanda erken dönem Osmanlı dünyasında köklü bir dinî şebeke olan Bektaşî heterodoksisıyla bağlantıları vardır.⁶ Buna karşılık Talat'ın ulusu, Osmanlı Devleti'ne tabi Türkçe konuşan Müslümanlarla bir ve aynıdır. Fakat öte yandan, Talat'ın siyasi kökleri I. Selim'in kazanımlarına yaslanan Osmanlı iktidar örgütlenmesine uzansa da Bektaşîlik Talat için bile bir rol oynamıştır, zira Bektaşî tekkeleri, Abdülhamid idaresinin muhalifleri için güvenli bir niş sunmuş ve Sultan'ın arzuladığı Sünni ortodoksiden çok daha liberal bir ruhun serpilmesine imkân tanımıştır. 1910'ların başlarında Türk ulusalcılığının tırmanışa geçmesinin ardından, birkaç İTC entelektüeli Alevi ve Bektaşîleri asimile etmeyi denemişti: Dil, örf ve âdetler söz konusu olduğunda Türklüğün gerçek taşıyıcıları olduklarını, kendilerini çevreleyen Kürt aşiretlerin asimilasyonuna ve Arap-Fars etkisindeki imparatorluk kültürüne direnmiş olduklarını ileri sürmüşlerdi. Fakat İTC'nin Alevilikle bu başarılı sayılabilecek flörtü, muhafazakâr Sünni Müslümanlar nezdinde skandala yol açacaktır.⁷

Savaş ve ulus için savaşmaya yönelik vatanperver çağrı, kriz zamanlarında siyasi bir teklif niteliği taşır, yeter ki bu çağrıya yeterince insan mukabele etsin. Talat, Eylül 1912'de Balkan Savaşları'nın arifesinde yaşanan derin bir İTC krizi sırasında, 1913'te Edirne'nin yeniden fethinde ve yine Temmuz 1914'te (bkz. Dördüncü ve Beşinci bölümler) bu manevrayı başarılı bir şekilde uyguladı. Daha sonra Talat etrafındaki küçük bir grup, Avrupa'nın Temmuz krizini* Almanya'ya yaklaşmak ve nihayetinde (önceki aylar ve yıllar boyunca denenmiş birçok başarısız girişimin ardından) Büyük Avrupa gü-

6 Bu konuda daha fazla bilgi için, bkz. Krisztina Kehl, *Die Kizilbaş/Aleviten: Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien* (Berlin: Klaus Schwarz, 1988) [*Kızılbaşlar/Aleviler: Anadolu'daki Ezoterik İnanç Topluluğu Hakkında Araştırma*, çev. Oktay Değirmenci, Bilge Ege Aybudak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017] ve Markus Dressler, *Writing Religion: The Making of Turkish Alevi Islam* (New York: Oxford University Press, 2013) [*Türk Aleviliğinin İnşası: Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*, çev. Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016].

7 Baha Said, "Türkiye'de Alevî zümreleri: Tekke Aleviliği - İçtimai Alevilik", *Türk Yurdu*, Eylül 1926 (düzenlenmiş yeniden basımı, Ankara: Tutubay, 1999, xi, s. 105); Dressler, *Writing Religion*, s. 137-140.

(*) Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip'in 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya İmparatorluğu ile eşini Saraybosna'da öldürmesinin ardından, Temmuz ayında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a bir ultimatom verir. Avrupa'da devletler arasındaki ilişkiler, bunu müteakip daha da gerginleşir ve giderek diplomatik bir krize dönüşür. Bu kriz, doruk noktasına, birbiri ardına gelen savaş ilanlarıyla ulaşacaktır – ç.n.

cüyle bir ittifak tesis etmek için bir fırsat olarak kullanmaya karar verdi. Talat, sonuçları ağır, riskleri yüksek olmasına rağmen savaşı oyunun kurallarını değiştirecek bir imkân olarak memnuniyetle karşıladı.

2 Ağustos 1914 tarihli gizli anlaşma, Türkiye'nin aktif savaşa girmesini gerektiriyordu. Bu tarihten itibaren, muhteris bir dünya savaşı ajandası siyasete hâkim oldu. 1908 devriminin ikonik askerî kahramanlarından olan, Almanca da bilen Harbiye Nâzırı Enver Paşa, bu gizli görüşmelerin elebaşı gibi görünmekle beraber, ipi çeken Talat oldu. Gelenekselleşmiş kavrayışın aksine, İTC'nin kötü bir şöhrete sahip paramiliter kuvvetlerine Enver'den daha az hükmediyor değildi. Bu "Özel Teşkilat", Kafkasya'ya yönelik bir fetih planı hazırladı ve Ağustos 1914'ten itibaren de bu coğrafyaya baskınlar düzenledi. Talat, aynı zamanda, Ekim 1914'te, Rusya'yla açık bir savaşı kışkırtmak üzere Karadeniz'e bir saldırının başlatılması teklifinin Alman müttefik gücüne götürülmesinde de merkezî bir role sahipti. Ancak o zaman dünya Türk-Alman ittifakından emin oldu. Talat, 1919'da yazdığı anılarında, bu planlı saldırılardan haberdar olmadığını öne sürmek suretiyle okuyucuyu yanlış bilgilendirir. Yenilgiden sonra yazdıkları, sürgünde devam eden siyasi mücadelesine dönük bir savunma işlevi görmüştür (bkz. Altıncı Bölüm).⁸

"İlk bakışta, bu berrak bir zihin" (Nisan 1915)

1915 Nisan'ının ortalarında, Dahiliye Nezareti'ndeki çalışma masasının arkasında, enerjisi, iradesi ve kendini yetiştirmiş bir adamın dikkat çekici aurasıyla, henüz teşrif etmiş Alman ziyaretçisi gazeteci Emil Ludwig'i etkileyen kırk bir yaşında bir adam duruyordu.⁹ Talat son derece hareketli, ve görünüşe bakılırsa aynı zamanda arkadaşça ve cana yakındı. Ludwig'le sohbetini sürdürürken belgeleri imzalıyor, telefon görüşmeleri yapıyordu. Odaya zaman zaman sekreterler girip çıkıyordu. Talat'ın stres altındayken bile gülümsemesi ve letafeti meşhurdu. Talat'la henüz ilk görüşmesinin ardından Ludwig (kısa bir süre sonra güçlü siyasetçilerin biyografi yazarı olarak üne kavuşacaktı) bu adama dair keskin bir görüşe sahip olacaktı: "İlk bakışta, bu berrak bir zihin. Ne var ki bunun arkasında, içinde taşıdığı zincirlere bağlanmış şeytanî bir mizaç mevcut."

Talat'la ancak birkaç kez karşılaşmış bir İngiliz vekil, 1921'de baş vezirin Berlin'de öldürülmesinden kısa bir süre sonra, "Sadece korkusuz bir adam

8 Talat, *Hatıralarım*, s. 37. Karş. Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914* (New York: Cambridge University Press, 2008), s. 153-1 82 [*Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018] ve Zürcher'in, ikincil literatüre yaslanmakla beraber yüksek bir kavrayışa sahip karşılaştırmalı analizi, "Young Turk Decision Making Patterns".

9 Emil Ludwig, "Zwei Audienzen", *Berliner Tageblatt*, no. 201 (21 Nisan 1915).